

Urtaroak: ikuspegi etnolinguistikoa

Las estaciones del año: punto de vista etnolingüístico

Les saisons: une vision ethnolinguistique

Seasons: an ethnolinguistic perspective

DIÉGUEZ BARAHONA, Kepa

Ikertzaile beregaina

kepa.diegez@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v69i2.287>

Noiz jaso: 2024-02-04

Noiz onartuta: 2024-04-05

Urtaroen izendapenek beti eman izan dute zeresan handia hizkuntzalari eta bestelako ikertzaileen artean. Euskal kulturaren hain kontu errotua izanda, jende askok plazaratu izan du bere iritzia era batera edo bestera. Gai honi behar bezalako egituraketa ematekotan, egileak metodologia etnolinguistikoz baliatzea proposatzen du, hau da, lexikoaren eta kulturaren arteko ezinbesteko zubi-adarra azaleratzea. Horretarako, nozio orokorretan oinarrituriko sailkapena du ikerlan honek gidari.

Gako-hitzak: urtaroak, etnolinguistika, kultura, lexikoa, egutegia, nozio orokorrak eta espezifikokoak.

Las denominaciones estacionales siempre han dado mucho que hablar entre lingüistas y demás investigadores. Es una cuestión tan arraigada en la cultura vasca, que mucha gente ha expresado su opinión de un modo u otro. Con la intención de dar a este tema una adecuada estructuración, el autor propone utilizar una metodología etnolingüística, es decir, hacer aflorar el imprescindible nexo de unión entre léxico y cultura. Para ello, este estudio se guía por una clasificación basada en nociones generales.

Palabras clave: estaciones, etnolingüística, cultura, léxico, calendario, nociones generales y específicas.

Les dénominations saisonnières ont toujours joué un rôle important entre le linguiste et d'autres chercheurs. Si profondément enracinées dans la culture basque, beaucoup de gens ont exprimé leur opinion d'une manière ou d'une autre. Afin de donner à ce sujet une structuration adéquate, l'auteur propose d'utiliser la méthodologie ethnolinguistique, c'est-à-dire de faire émerger le lien indispensable entre le lexique et la culture. Pour ce faire, cette étude est guidée par une classification fondée sur des notions générales.

Mots-clés : saisons, ethnolinguistique, culture, lexique, calendrier, notions générales et spécifiques.

The names of the seasons have always given a great deal of importance to linguists and other scholars. So deeply rooted in Basque culture, many people have expressed their views in one way or another. In order to give a proper structure to this subject, the author proposes to use ethnolinguistic methodology, that is, to bring out the indispensable bridge between lexicon and culture. To this end, this study is guided by a classification based on general notions.

Keywords: seasons, ethnolinguistics, culture, lexicon, calendar, general and specific notions.

DIÉGUEZ BARAHONA, Kepa (2024). «Seasons: an ethnolinguistic perspective», *Euskera Ikerketa Aldizkaria*, 69, 2: 93-122.

1. Sarrera

«Etnolinguistika» hitza inoiz gutxitan azaldu izan da azken urteotako hizkuntzalaritzaren ikerlanetan. Euskarazkoetan, 2012. urtekoa da azken aipamena, Jose Maria Etxebarriak idatzitakoa (Etxebarria 2012): «Etnolinguistika: izen berria, eduki zaharra». Artikulu horretan Etxebarriak «etnolinguistika» hitzaren beraren nondik norakoa azaltzeaz gain, jakintza-aren historiaren laburpen txiki bat egin zuen. Harrezkero inork ere ez du berriz ere erabili «etnolinguistika» hitza izen gisa euskaraz, bai, ordea, ize-nondo gisa; adibidez, *bizindar etnolinguistikoa*, *bizitasun etnolinguistikoa*, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* edo *identitate etnolinguistikoa*. Gaur egun, oraindik ere, Euskal Herrian soziolinguistikaren adartzat jo ohi da zenbait adituren arabera. Esaterako, Eusko Jaurlaritzaren Hizkuntza Politikaren webgunean¹ etnolinguistika da, «idazkerarik gabeko herrien edo taldeen hizkuntza, eta herri horien hizkuntza, kultura eta gizartearen arteko harremanak aztertzen dituen soziolinguistikaren alorra»; zaharki-zaharki eginda dago definizio hori, ez baitu gaur egungo etnolinguistikaren ildo nagusia aintzakotzat hartzen. Euskara-hiztegitan ere definizio bertsua ageri da: «Hizkuntza baten eta hizkuntza horretaz mintzatzen direnen kulturaren arteko harremanak aztertzen dituen soziolinguistikaren adarra» (*Harluxet Hiztegi Entziklopedikoa*).² Definizio horretan osagaririk garrantzitsuenak azaleratzen badira ere —«hizkuntza» eta «kultura»—, etnolinguistikak behar besteko garrantzia dauka diziplina bakartzat hartzeko, eta ez beste baten mende egoteko. Adierazi eta adierazle gailenak dauzka bere baitan esparru espezializatutzat jo ahal izateko, kulturak eta hizkuntzak bat egiten duten jakintza-arlo horretan.

Ezin uka daiteke hizkuntzaren eta kulturaren uztardura agerikoa dela, begi-bistakoa. Garai honetara ezker, inork ere ez du hori kolokan jartzen. Aditu guztiek onesten dute ez dagoela kulturarik gabeko hizkuntzarik, eta ez dagoela hizkuntzarik gabeko kulturarik. Elkarren beharrean daude bizirik

---

¹ https://www.euskara.euskadi.eus/r59-738/eu/contenidos/termino/_c02028/eu_e_4190/e4190.html.

² <http://www1.euskadi.net/harluxet/>.

irauteko. Hala ere, esparru biok txirikordatzen dituzten ikergaiak oraindik ere ez daude toki bakar batean bildurik, baizik eta beste jakintza batzuetan sakabanaturik, han-hemenka: antropologian, etnografian, soziologian, semantikan, hizkuntzaren filosofian... Bestalde, beste hizkuntza-zientzia batzuen «senide behartsutzat» jo daiteke etnolinguistika, bereziki, aipatu bezala, soziolinguistikarena; izan ere, etnolinguistikaren garapena hutsaren hurrengoa izan da, motel-motela eta geldoa, hizkuntzen izaera soziologikoa aztertu eta ikertu duen ildo zientifikoaren aldean. Beharbada, «etno-» aurrikiak irudipen okerrak sorrarazi dizkie hainbat adituri, eta nahiago izan dute beren lanak soziolinguistikaren bidetik aurrera eraman.

Guziarekin ere, ikerlanetan, etnolinguistika soziolinguistikaz edo antropologia linguistikoz at definitzeko saiakerak, joan den mendeko Coseriu-ren (1981) lanetara eta Casado Velardenen (1991) obran izan zuen garapenera mugatuta daude. Funtsezko horietaz gain, mende honen hasieran aipagarriak dira, halaber, honako lan hauek: *Etnolinguística* (Morant Marco eta Díaz Rojo 2005) eta *Llenguatge i cultura* (Morant Marco 1996); nahiz eta biek ere diziplinaren aztergaiak deskribatu besterik ez zuten egin, adibide eta gogoeta interesgarriekin, baina definizioaren arazo epistemologikoei heldu gabe (hori esplizituki esanda jaso da Morant Marco, 2005: 125 lanean). Etnolinguistikaren nondik norakoari aurre eginez, beste proposamen batzuek, aurreko mendean, antropologia linguistikoarekin parekatu zutela esan behar dugu, hala nola Cardonak (1976) eta Fernández Guizzettik (1957); azken hauek hizkuntzalaritzaren eta etnolinguistikaren arteko parekatzea planteatu zuten (esan bezala, antropologia linguistikokoaren zentzuan ulertuta). Antropologia linguistikokoaren eta etnolinguistikokoaren arteko berdintze hori etengabea da eremu anglosaxoian eta harekin lotutako lanetan, eta parekatze hori agerikoa da Garvin eta Lastra de Suárezen (1974) bilduman ere, adibide adierazgarri batzuk baino ez erakutsiagatik; izan ere, *Antología de estudios de etnolingüística y sociolingüística* izenburua izan arren, «Etnolingüística» atalean, «antropología» izeneko terminoak bilduta daude funtsean. Azkenik, Pottierren (1970) tratamendua aipa daiteke, zeinak etnolinguistikari taxonomia lexiko eta gramatikalen deskribapena egotzi zion, kultura bakoitzak errealtateari buruz duen ikuskera islatzen baitu, baina baita beste azterketa-

-eremu batzuk ere, hizkuntzalaritza deskribatzailearen zurruntasunetik ihes egiten duen komunikazio-fenomeno ororekiko interesa duen diziplina bihurtzen dutenak, haren arabera «bereizgarriaz» bakarrik arduratua (Martín Camacho 2016: 183).

Martín Camachok etnolinguistikaren ikergai guzti-guztiak aipatu eta garatu egin zituen artikulu gogoangarri horretan. Azken urteotan etnolinguistikaren aldeko aldarrikapen behinena dugu, ezbairik gabe: gramatikaren ikerketa etnolinguistikoa, fonologiaren ikerketa etnolinguistikoa, diskurtsoaren ikerketa etnolinguistikoa, lexikoaren ikerketa etnolinguistikoa eta hizkuntzaren beste alderdi batzuen ikerketa etnolinguistikoa. Biziki erakargarria da lexikoaren ikerketaren aldeko aldarrikapena: «El léxico —entendido como el repertorio constituido tanto por las palabras como por las unidades que conforman lo que Coseriu (1977: 113-118) denominó discurso repetido— es sin duda el ámbito lingüístico donde más directamente se observa la repercusión de la cultura, de ahí que sean muchos los aspectos concretos en los que se puede constatar y, por ende, analizar esa influencia» (Martín Camacho 2016: 198).

Martín Camachoren iritziz, etnolinguistika eta antropologia linguistikoa ez dira berdinak; abiapuntu desberdina daukate: antropologia linguistikoak egintza antropologikoak ikertzea du helburu, ta etnolinguistikak, ostera, egintza linguistikoak. Badirudi begi-bistakoa dela, baina ez omen dago beti kontua hain garbi: antropologia linguistikoaz baliatzen da kultur ekintzak ikertzeko, eta etnolinguistikak kulturaren bitartez ondorio linguistikoetara heltzea du xede.

Beraz:

Antropologia linguistikoa → antropologia + linguistika = egintza antropologikoak.
 Etnolinguistika → linguistika + antropologia = ondorio linguistikoak.

Ikuspegi etnolinguistikoaren arabera —hots, kulturaren eta hizkuntzaren zubi-lana egiten duen jakintza baztertu samartuaren arabera—, ondoko ikergai hauek azaltzen dira bere baitan:

- a) Lehenik, lexikoa ezinbestez ingurunearen arabera eratzen dela aldarrikatzen du.
- b) Bigarrenik, bereizketa semantiko ugari azaltzen da lexikoan, eta ez da hori kasualitate hutsa.
- c) Hirugarrenik, kultura bilakatuz doan heinean, lexikoa ere bilakatuz doa halaberharrez, elkarrekin estu-estu loturik baitaude.
- d) Laugarrenik, ikerketa etnolinguistikoak aditzera ematen du, lexikoa komunitate baten mundu-ikuskeraren isla dela.
- e) Bosgarrenik, hitzen etimologia ikertzeak antzinako kultur egintzak argitara eman ditzake, hala, erabilgarriak izan litezke behialako gizarteentzako ezaupideak izateko; hitzek «hitz egiten» dute.
- f) Seigarrenik, maileguak aztertzearekin batera, gizarteak erabili eta ezartzen dituen kulturarteko ezagutza-iturriak ere azal ditzake (Martín Camacho 2016: 201).

Martín Camachoren lekuko interesgarria oinarri harturik, artikulua honetan, DENBORA esparru etnometeorologikoaren barruan, urtaroen lexikoa aztertu da, kulturaren bitartez ondorio linguistikoetara iristeko. Horretarako, *Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa* deritzon tesiaren ildo eta azterbide bera erabiliko da (Diéguez 2021). Ikergaiaren esparrua egoki zedarrizteko asmoz, lehenengo eta behin zer ote den etnometeorologia atzeman nahi eta, jo dezagun Murdocken definiziora muga zehatzez jabetzeko:

ETHNO-METEOROLOGY: Ideas about night and day, dawn and twilight, rising and setting of the sun, phases of the moon, eclipses, solstices and equinoxes, and the succession of seasons; notions about heavenly bodies (e. g., *sun, moon, stars, constellations planets, comets, meteorites*); ideas about meteorological phenomena (e. g., *clouds and fog, frosts and drought, rain and snow, ice, hail and sleet, winds and whirlwinds, storms, thunder and lightning, rainbow, perihelion and aurora*); associated behavior patterns (e. g., *greeting the dawn, dispelling an eclipse*).

(Murdock eta beste 1987: 187)

Nabarienez, oso eremu zabala hartzen du bere gain etnometeorologiak. Artikulu honen egileak fenomeno atmosferikoen izendapenak aztertu zi-

tuen bere tesian, Murdocken definizioaren bigarren esparrua, alegia: «Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa» (Diéguez 2021). Oraingoan, definizioaren lehenengo esparruari helduko dio, denborari hain zuzen ere; eta horren barruan, azterlan honetan, urtaroak jorratuko ditu.³ Gainerako alorrek beste ikerlan bat merezi dute (ortzia, esaterako, geroan landu behar-ko da; aztertzeke dago).

Nahiz eta denboraren esparrua biziki zabala eta oparoa den, azpiero bereizgarrietariko bat kontuan hartu da eginkizun honetarako: urtaroak (hilabeteak ere arrunt bereziak dira, baina ez daukate azterlan honetan to-kirik). Izan ere, bi horiexek dira hitzunek eguraldiaren inguruan irudikatzen duten ikuskerarekin lotura handiena daukatenak. Halandaze, zenbaitetan eremu honetan zeharka aipatuak badira ere, honako kontzeptu hauek ez dira artikulu honetan aztertuko: astegunak eta egunaren gaineko denbora-erreferentziak —*gaur, bihar, eguerdia, bart* eta abar—.

Aztertzekeoa den lehendabiziko azpiero, horrenbestez, *urtaroak* da, *negua, udaberria, uda* eta *udazkena*, alegia.

Behin esparrua zedarriturik, metodologia batez baliatu behar da hitzak sailkatzeko. Horretarako oso baliagarria da Wilkinsek proposaturiko hura: edozein hizkuntzatan sei nozio edo kontzeptu nagusi daude, eta nozio edo kontzeptu espezifikoak (hitzak) horien arabera multzokaturik daude (Wilkins 1976: 25-54). Hori dela eta, eremu bateko hitz guztiak (nozio espezifikoak), nozio orokorretan sailkatzeko modua dago —«nozio etnosemanti-koak» baliokidetzat hartuko da ikerlan honetan—. Beraz, Wilkinsen teoriak ahalbideratuko du berba guztiak zerrendatu eta sailkatzea. Hona hemen, bada, edozein hizkuntzaren lexikoa sailkatzeko sei nozio orokorrok: IZAKIAK, KANTITATEA, KALITATEA, JARDUERA, DENBORA eta ESPAZIOA (Wilkins 1976). Nozio orokor bakoitzaren barruan nozio espezifikoak (hitzak) pila-tzeko, ardatz-kontzeptu batzuk erabiltzen dira. Hurrengo taulak erakusten digu zeintzuk diren:

³ Hurrengo saio batean hilabeteak aztertuko dira.

1. Taula. Nozio orokorrak eta kontzeptuak

Izakiak	Kantitatea	Kalitatea	Jarduera	Denbora	Espazioa
EXISTENTZIA	KOPURU	KALITATEEN	PARTE	UNEA	POSIZIOA
JABETASUNA	ABSOLUTUA	NEURKETA	HARTZEA	SEKUENTZIA	HIGIDURA
IDENTITATEA	KOPURU	KALITATE	MODUA		KOKAMENDU
IZAKI ETA	ERLATIBOA	KONKRETUA	JARDUERA		ERLATIBOA
FENOMENO			ZEHATZAK		TOKI
KONKRETUAK					GEOGRAFIKOA

2. Urtaroak

Urtaroen sinbolismoari dagokionez, kulturarekin uztarturik dagoela esan behar dugu berriz ere, hertsiki egon ere. Juan Eduardo Cirlotek honako hau dio:

Urtaroak eguzki-ibilbidearen lau faseak dira eta, beraz, ilargiaren eta giza bizitzaren adinekin bat datoz. Grekoek lau emakume irudikatzen zituzten: lehena, lore-koroarekin eta kimuak botatzen ari den zuhaixka baten ondoan; uda, galburu-koroarekin, esku batean sorta bat eta bestean igitaia zeramatzala; udazkenak mahats-sortak eta fruta-otarre bat ditu; negua, burua estali gabe eta historik gabeko zuhaitzen ondoan. Animalien irudiekin ere irudikatu dira: udaberria, aharia; uda, herensugea; udazkena, erbia; eta negua, arrabioa.

(Cirlot 1988: 197) (*Egileak itzulia*)

Sinbolismoz gain, urtaroak banatzeak kalendario edo egutegia eratzea ekarri zuen: *calendas* erromatarren kalendarioko hilabeteen lehenengo egunak ziren. Izena hortixe datorkio, hain zuzen ere. Egunak antolatzeko sistema bat sortu beharra zegoen, eta egutegia asmatu zen: helburu praktikoak zituen, erlijio, merkataritza eta administrazioari lotuak. Hori erdiesteko, denbora-tarteak mugarrizten hasi ziren, eta, oro har, egun, aste, hilabete, urtaroak eta urteak zehaztu zituzten. Egutegiek zenbaitetan fenomeno astronomikoekin bat egiten dute; adibidez, eguzkiaren edo ilargiaren zikloekin, baina ez beti. Egipto Zaharrean hiru urtaro bereizten ziren: uholde-, ereintza- eta uzta-garaiak. Nilo ibaiak berebiziko garrantzia du banatze horretan. Beste herri batzuek, aldiz, berezko egutegi bat atondu dute, sarritan

beste egutegi batetik eratorria dena, baina beren beharrianetara moldatua, jakina. Egun egutegi gregorianoa (eguzki-egutegia) dugu zabalduen munduan: egun bakoitzari zenbaki bat ematen zaio, eta taula gisa antolatuta dago.

Antzinakoak ohartu ziren, eguzkiaren eta ilargiaren nondik norakoak direla berezko gertaera errepikakor nabarmen eta begi-bistakoenak denborari tamaina hartzeko; hortaz, mundu osoko gizarte aurre-modernoetan, ilargialdiak eta urtea erabili izan dira denbora-unitatetzat. Euskal Herrian, ilargialdiaren iraupenez baliatu bide ziren gure arbasoak egutegia eratzeko. Argi eta garbi antzeman dakioke hilabeteen izendapenari: *urtarrIL*, *otsalL*... Behialako euskal asteak hiru egun zituen, antza: *asteLEHEN*, *asteARTE* eta *asteAZKEN*. Nolanahi ere, aspalditik ezarrita daukagu bestelakoa, eta makurturik gaude Mendebaldeko denbora-banatzeko sistemara, erromatartzeak eta kristautzeak aurrera egin ahala zabaldu zena, hain justu ere. Lehendabizi, kalendario julianoa (K.a. 46. urtea) izan zen; geroago, 1582an, gregorianoa eratu zen 10 eguneko jauzia eginik: urriaren 4aren hurrengo eguna 15a. Beraz, solstizioak eta ekinokzioak ez dira beti martxoaren, ekainaren, irailaren eta abenduaren 21ean izaten.

Urtaroen banaketa dela eta, ezagun da euskaraz egiten denak, oro har, eta salbuespenak salbuespen, bi multzo handi dauzkala: alde batetik, *negua* eta bestetik, *uda*. Azken horrexetatik eratorriak dira gainerako beste biak, *udaberria* eta *udazkena*, hartan ere. Antza denez, euskaldunaren adimenaren *begiak*⁴ garai bateko aroaren berri eman nahi du, hau da, aurreko sasoi epe-lago bat irudikatu nahian zebilen. Nolanahi ere, hori ez dela guztiz egia ikusiko da, euskalkietan erabiltzen diren —ziren— terminoak aztertzen direnean. Izan ere, *udaberriarekin* eta *udazkenarekin* zerikusia daukaten izendapen guztiak ez datoz *uda* hitzetik, batzuek berezko nortasuna daukate, eta, beste batzuek, aldiz, harrigarria bada ere, *negu* hitza daukate oinarri eta funtsa: aurrerago azalduko da, urtaroz urtaro, baina udazkenari, *negu-aitzin*, *negu-antx* eta *negu-lehen* ere baderitzo, hitz elkartuak erabilia.

---

⁴ Palmerren ikuspuntuaren arabera, hizkuntza adimenaren iruditerian erabilitako hitzeko sinbolo-jokoa da. Adimenaren *begiaz* ikusten duguna da iruditeria, baina, baita laranjaren zaporea eta euritan ibilita sortzen zaigun sentipena ere... (Palmer 1996).

*Orotariko Euskal Hiztegi*an agertuz gero, «(OEH)» marka hartuko du hitzak, eta *Euskaltzaindiaren Hiztegiak* badakar, «(EH)» markaz lagundurik etorriko da. Horrela, irakurleak jakingo du zein den iturria. Zenbaitetan, ordea, ez daude ez batean ez bestean jasota; kasu horietan bestelako iturria aipatuko da, baita ahozkoetan ere, gehienbat, *Euskararen Herri Hizkeraren Atlasetik* (EHHA) hartuak baitira. OEHn eta EHn azalduz gero, nahiz EHHA-n ere egon, ez da «(EHHA)» erreferentzia-markarik jarriko. Azkenik, kasu bakanetan «(FP)» marka azalduko da tauletan: *Fedearen propagacioneco urtecaria...*⁵ deritzon aldizkaritik eskuratuta daudelako.

2.1 Udaberria

«Lau urtaroetan lehena, Ipar hemisferioan martxoko ekinokziotik ekaineko solstiziora hedatzen dena eta lurralde epeletan landareak hostatzen eta loratzen direna» (EH).

Udaberria izendatzeko izakiak eta denbora-nozio orokorrak baino ez dira aurkitu. Horrek pentsatzera garamatza, *udaberria* euskaldunen buru-iruditerian, kontzeptu bezala, berankorra dela; izan ere, badirudi, antzina, negua eta uda baizik ez zirela, eta denboraren joanean, *uda* hitzaren bitartez beste bi urtaroen izendapenak sortu zirela: *udaberria* eta *udazkena*. Guztiarekin ere, batek baino gehiagok pentsa lezake, euskal hitzunek garai jakin batean latin arruntean erabiltzen zen *prima vera*, ‘lehen uda’, hitz elkartuaren itzulpena eginez sortua izan litekeela *udaberria* ere.

Aurrerago aipatuko den neguaren kasuan bezalaxe, aldiak argi samar be-reizita omen zeuzkaten lehenagoko euskaldunek: izan ere, *udaberria* tarteko urte-sasoia dugu, neguaren eta udaren arteko zubi-lana egiten duena, pixka bat denetarik duena, alegia, negutik zein udatik. Eta azken honetatik gehi-go duela ematen du, uda delako abiapuntu nagusia izendapenak sortzeko. Denboraren kariaz, hasiera eta erdia (*bihotza*) adierazten dira, baina ez, ordea, amaiera; beste urtaro-mota batzuetan, bai, amaiera azaldu egiten da.

---

⁵ XIX. mendearen erdialdetik XX. mendearen 30eko hamarkadara bitartean argitaratutako testuak dira. Zehaztapen gehiago, «Bibliografia» ataleko berorren aipamenean.

Corpusetan, behintzat, ez dago beste nozio orokorren aztarnarik: ez KANTITATEA, ez KALITATEA, ez JARDUERA, ez ESPAZIOA noziorik ez dago.

2. Taula. *Udaberria*: nozio espezifikokoak

Izakiak	Kantitatea	Kalitatea
[Udaberria: izendapena] <i>bedats(e)</i> (OEH) <i>belartze</i> (OEH) <i>eralora</i> (OEH) <i>primadera</i> (OEH-EH) <i>primabera, primadara, primader,</i> <i>primedera, primaera</i> (EHHA) <i>udabarri</i> (OEH) <i>udaberri</i> (OEH-EH) <i>udebarri</i> (EHHA) <i>uda-hasiera</i> (OEH) <i>uda-haspen</i> (OEH) <i>uda-haste</i> (OEH) <i>uda-hats / udats</i> (FP) <i>udakhail</i> (OEH) <i>uda-lehen</i> (OEH-EH) <i>urebarri</i> (EHHA)		
Jarduera	Denbora	Espazioa
	<i>udaberri-alde</i> <i>udaberri-aldi</i> <i>primadera-giro</i> (OEH) [Udaberriaren aldiak] – Hasiera: <i>udaberri-haste</i> (OEH) <i>udaberri-garai</i> (OEH) – Bihotza: <i>udaberri bete</i> (OEH)	

Taulan ageri diren izendapenak ordena alfabetikoz ezarrita daude; nozio orokorren kontzeptuak hartu dira kontuan: izakietan, existentzia, eta denboran, ueña eta sekuentziak. Erraz suma daitekeenez, lehen esan bezala, *udatik* datozenak nagusi dira: *badirudi*, euskal hiztunek udarekin lotu nahia-go izan dutela, neguarekin baino: *uda hats*, *udaberri*, *uda-hasiera*, *-haspen*, *-haste*, *udakhail*, *uda-lehen* (EHn *udalehen* formaz jasota), eta bestelako aldaerak. Beste multzo batean nekazaritzarekin zerikusia bide dutenak dira, *bedats*, *belartze* eta *eralora*; *bedats* eta *belartze* izendapenok belarraren aroari lotuta daude, eta *eraloraren* jatorria lauso samarra da.⁶ Antza denez, azken horiek ez dute lorratzik utzi egungo ahozko euskarari, EHHAREN arabera: ez da islatu, behintzat, galdetegietan. Azkenik, mailegu bat dugu, *primadera*, eta horren aldaera ugari, gehienbat Nafarroan eta Ipar Euskal Herriko hizkereztan. Hurrengo taula honetan jatorriaren araberrako sailkapena egin da.

3. Taula. *Udaberria*: izendapenen jatorria

Udari lotuak	Nekazaritzari lotuak	Maileguak
<i>udabarri</i> (OEH)	<i>bedats(e)</i> (OEH)	<i>primadera</i> (OEH-EH)
<i>udaberri</i> (OEH-EH)	<i>belartze</i> (OEH)	<i>primabera</i> (EHHA)
<i>udebarri</i> (EHHA)	<i>eralora</i> (OEH)	<i>primadara</i> (EHHA)
<i>uda-hasiera</i> (OEH)		<i>primader</i> (EHHA)
<i>uda-haspen</i> (OEH)		<i>primadera</i> (EHHA)
<i>uda-haste</i> (OEH)		<i>primaera</i> (EHHA)
<i>uda-hats</i> / <i>udats</i> (FP)		
<i>udakhail</i> (OEH)		
<i>uda-lehen</i> (OEH-EH)		
<i>urebarri</i> (EHHA)		
<i>udaberri-alde</i> (OEH)		
<i>udaberri-aldi</i> (OEH)		
<i>udaberri-haste</i> (OEH)		
<i>udaberri-garai</i> (OEH)		
<i>udaberri bete</i> (OEH)		

⁶ «*primavera*. Saison des fleurs, printemps» H. Cf. Dv: «J. Manterola aura pris dans Larramendi ce mot qui probablement ne se dit nulle part» (OEH).

2.2 Uda

«Lau urtaroetan bigarrena eta beroena, Ipar hemisferioan ekaineko solstiziotik iraileko ekinokziora hedatzen dena» (EH).

Neguarekin batera, «jatorrizkoetarikoa» dugu uda ere, eta, gainera, beste biri, udaberriari eta udazkenari, sortzeko bide ematen die izendapenetan. *Sortzailea* izateak adierazten du, nolako garrantzia daukan udak, kontzeptu gisa, euskal hiztunen buru-iruditerian: oro har, euskal hiztunek tarteko bi urtarook, udaberria eta udazkena, udarekin uztartu nahiago izan dute, eta ez neguarekin, nahiz salbuespenen bat edo beste ere den; adibidez, *negu-aitzin* (OEH) eta *negu-antz* (OEH) berbek udazkena dute erreferentziatzat.

Corpusetatik bildurikoak honako hauek dira, ordena alfabetikoz emanda: uda txikia, udaren amaiera, udaren bihotza, udaren garaia, udaren hasiera, udaren izendapena eta udaren solstizioa.

4. Taula. Uda: nozio espezifikoak

Izakiak	Kantitatea	Kalitatea
[Uda: izendapena] <i>euda</i> (OEH) <i>uda</i> (OEH-EH) <i>udaa</i> (EHHA) <i>uda-parte</i> (OEH-EH) <i>udara</i> (OEH-EH) <i>ude</i> (EHHA) <i>ura</i> (EHHA) <i>ure</i> (EHHA) <i>üda</i> (EHHA)		<i>uda gorri</i> (OEH)

Jarduera	Denbora	Espazioa
[Izendapenari loturikoa] <i>udaratu</i> (OEH) <i>udatu</i> (OEH)	[Udaren garaia] <i>uda-denbora</i> (OEH) <i>uda-giro</i> (OEH) <i>uda(ra)ldi</i> (OEH) <i>udaro</i> (OEH) [Udaren aldiak] – Hasiera: <i>udalein</i> (OEH) <i>uda-sarrera</i> (OEH) <i>uda-hastapen</i> (OEH) – Bihotza: <i>uda bihotz</i> (OEH) <i>uda-erdi</i> (OEH) <i>uda gorri</i> (OEH) <i>uda min</i> (OEH-EH) – Amaiera: <i>uda-hondar</i> (OEH) <i>udazken</i> (OEH) [Solstizioa] <i>udaburu</i> (OEH-EH) [Uda txikia] <i>San Migeldi</i> (<i>Mokoroa</i>) <i>udaratzxo</i> (OEH-EH)	

Wilkinsen (1976) nozio orokorren arabera, izakietan, jakina, existentziari buruzko kontzeptuan bederatziz izendapen dira; gutxien bilakatu dena Mikoletak erabilitako *euda* da, baina gaur egun ez dirudi haren arrastorik dagoenik. *Udak* aldaera franko dauka, hizkeren arabera: *uda(r)a*, *ude*, *ura*, *ure* eta *üda* (EHHA); *uda-parte*, izendapenetan sartu da, baina DENBORA nozioan ere egon liteke, *parte* hitzak denbora adierazi ohi du eta. Kantitate

nozio orokorrik ez dago. KALITATEA nozioan, *uda gorri* kalitate zehatza sailkatu da —*negu gorri*ren antzera—, nahiz eta batzuetan udaren aldirik berotsuenari esateko ere erabilia izan. JARDUERA nozioan, bi ekintza zehatz sailkatu dira: *udaratu* ('udara iristea') eta *udatu* ('uda pasatu'). DENBORA nozioa, ordea, oparoena da, euskal hiztunek uda zatikatu beharra izan baitute: udaren garaia, *uda-denbora*, *uda-giro uda(ra)ldi* eta *udaro*; aldiak (hasiera, bihota eta amaiera), «iraupena» kontzeptuaren gainekoak dira, hala nola, *uda-lehen*, *uda-sarrera*, *uda-hastapen*; *uda-erdi*, *uda gorri*, *uda min*; eta *uda-hondar*, *udazken*. Azken hori, beregain bihurtu da egungo udazken urte-sasioari esateko; solstizioa eta garai zehatz bateko uda txikia —une zehatz bati buruzkoak— izendatzeko, *udaburu*, *sanmigeldi* (< *San Migeldi*, irailaren 29aren inguruko udalditxo) eta *udaratxo* hitzak jaso dira. Bukatzeko, *espazio* nozio orokorrik ez dela esan beharra dago.

Hitzen jatorria dela eta, badakigu etnolinguistikak esanda, etimologia ikertzeak antzinako kultur egintzak argitara eman ditzakeela. Gaur egun, *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa* (EHHE) tresna ezin hobea daukagu horrelako egintzak are ageriago gera daitezen. EHHEra joz gero, hauxe dakar *uda* hitzari buruz:

Mikioletaren adibide bakarrean oinarrituta —zaharragoa izan daiteke, Mitxelenaren ustez (FHV 100)—, proposa liteke *egun* dela lehen osagaia, elkartu-eratorrietako *egu-* forman (cf. *eguberri*, *egubakoitz*). Hala balitz, pentsa daiteke *-da* dela bigarren osagaia, eta osaeraz **egu-da* litzateke hitza; **eguda* > *euda* > *uda* bilakaera bat proposatu behar da, cf. **egorten* > **eurten* > *urten*. Gertakari horiek aski zaharrak behar dute, hitzaren adibide baldin badira Erdi Aroko ustezko lekukotasunak. [...]

Esanahiari dagokionez, gogoan har bedi «zeru argi» edo «zeruko argi, eguzki» izango zela *egumen* jatorrizko esanahia: zerua garbi, eguzkitsu, dagoen sasoia izango litzateke, «eguzkiaren denbora», funtsean. Ik. Halere *udamin* eratorriaz esandakoa. Paralelo moduan, cf. tamil *enru* «eguzki», *enr ũr*. «eguzki, eguzki argi, uda» (BurrEmen s.v., 869).

Udara aldaerarako, *udaro* eratorri eta sinonimoa aintzat har daiteke, eta hortik azaldu *udaro* > *udara*, asimilazioz; aukera honen alde egingen du bi aldaeron banaketak ere.

(EHHE)

Hortaz, zentzuzkoa da pentsatzea, *uda* urtaroaren izena *egutik etor litekeela, urteko sasoi argitsuenetik, hain zuzen ere. Antzinako euskal hiztunaren adimen-begiak *egu zabaldu zuen naturaren eta denboraren inguruko alor guztietara: *eguazten*, *eguberri*, *eguen*, *egun*, *eguraldi*, *eguzki*...

2.3 Udazkena

«Lau urtaroetan hirugarrena, Ipar hemisferioan iraileko ekinokziotik abenduko solstiziora hedatzen dena» (EH).

Udaberriaren kasuan bezalaxe, *uda* izena hartu behar da oinarri nagusizat. Udaren luzapentzat hartzen duten euskalkiak nagusi badira ere, badira beste batzuk neguaren hasieratzat jotzen dutenak; adibidez, *negu-lehen*. Euskal hiztunek, non bizi diren, honelako edo halako iruditeria dute beren barnean: hala, batzuek udak iraun dirauela uste dute tertzio horretaraino, eta, beste batzuek, aldiz, negua hasteko sasoa dela.

Corpusetatik bilduriko kontzeptuak hauexek dira: udazkenaren izendapena (existentzia); udazkenaren aldiak eta udazkeneko soroen bigarren be-lardia (denboraren une zehatza).

5. Taula. *Udazkena*: nozio espezifikoak

Izakiak	Kantitatea	Kalitatea
[Udazkena: izendapena] <i>errediall</i> (Lhande 1926) <i>iaitze</i> (OEH) <i>igartze</i> (OEH) <i>larrazken</i> (OEH-EH) <i>negu-aitzin</i> (OEH) <i>negu-antz</i> (OEH) <i>negule(i)n</i> (OEH) <i>udaizken</i> (OEH) <i>uda-asken</i> (OEH)		

Izakiak	Kantitatea	Kalitatea
<i>udaraitzen</i> (OEH) <i>udatzzen</i> (OEH) <i>udagoen</i> (OEH) <i>udagoien</i> (OEH) <i>udazken</i> (OEH-EH) <i>udazken-parte</i> (OEH) <i>udeazken</i> (OEH) <i>urriaro</i> (OEH) <i>urriero</i> (OEH) <i>urrieta</i> (OEH)		
Jarduera	Denbora	Espazioa
	<i>udazken-giro</i> [Udazkenaren aldia] – Hasiera: <i>udazken-hasiera</i> <i>udazken-hatsarre</i> – Amaiera: <i>udagoen-azken</i> <i>udazken-amaiera</i> <i>udazken-buru</i> <i>udazken-hondar</i> [Udazkeneko soroen bigarren belardia] <i>bibedar</i> (OEH-EH) <i>bibelar</i> (OEH-EH) <i>bilbelar</i> (OEH-EH) <i>birbelar</i> (OEH-EH) <i>bidedar</i> (OEH-EH) <i>erradalla</i> (Harriet)	

Arestian egin bezala, Wilkinsen (1976) nozio orokorrak oinarritzat hartuko ditugu izendapenen nondik norakoak emateko. Izakietan, udazkena-

ren izendapenak hamasei dira, sei multzotan bana daitezkeenak: *errediall*⁷ eta *larrazken* adierazpen bakan bitxi gisa; «ihartzea» kontzeptuari loturikoak, *iartze* eta *igartze*; *neguari* loturikoak, *negu-aitzin*, *negu-antx* eta *negu-le(i)n*; *uda* hitzaren gainean eraikitakoak, *udaizken*, *uda-asken*, *udaraitzen*, *udatzen*, *udagoen*, *udagoien*, *udazken*, *udazken parte* (DENBORA nozioan ere egon litekeela badakigu) eta *udeazken*; *urri* berbari atxikitakoak, *urriaro*, *urriero* eta *urrieta*, ziurrenik, «urritasuna» kontzeptuari edo *urri* hilaren izenari dagozkionak. DENBORA nozio orokorraren barruan: hitz elkartu bakar bat, *udazken-giro*, sasoiaren aroari buruzkoa; *udazkenaren aldiak* ere islatzen dira, eta adimen-begiak denbora hutsa oinarritzat hartzen du; hasiera, *udazken-hasiera* eta *udazken-hatsarre*; amaiera, *udagoen-azken*, *udazken-buru* eta *udazken-hondar*; une zehatz bati buruzko kontzeptua, hots, udazkeneko so-roen bigarren belardia: *bibedar*, *bibelar*, *bilbelar*, *birbelar*, *bidedar* eta *erradalla*. *Errediall* eta *erradalla* jatorri berekoak omen dira, Agud eta Tovarren arabera (M. Agud eta A. Tovar 1989-1995: 909). *Bibelar* terminoa eta aldaerak aski «deskriptiboak» dira, bigarren belarra adierazten baitute.

Antza denez, *udaberri* eta *udazken* izendapenak *uda* eta *negu* adierazpenak baino geroago sortuak dirateke, inguruko hizkuntzen mundu-ikuskeraren antzo. Badirudi, udazkenak hartzen duen aldia izendatzeko beharra sortu zenean, euskaldunek bide bakarra barik, askotarikoak hautatu bide zituztela, euskalki bakoitzaren formei erreparatuz gero. Hona hemen udazkenari esateko berben sailkapena:

6. Taula. *Udazkena*: izendapenen jatorria

ERREDIALL > ARRADAIL	IHAR	LARRE
<i>errediall</i> (Lhande 1926)	<i>iartze</i> (OEH) <i>igartze</i> (OEH)	<i>larrazken</i> (OEH-EH)

⁷ «ARDAILLA 2 S, *ardall(a)* S, *arradail* L, BN, S, *errediall* S 'la segunda cosecha del heno'. Lh. y Larrasquet 63 han señalado bien su origen en el bearn. *arredalh* (o *ardalh*) (cf. aran. *arredalh*, cat. *redall*, arag. (Broto) *redallo*): la raíz corresponde al cat. *dall*, occit. *dalh*, esp. *dalle* (de un lat. *daculum*, de origen desconocido: Corominas 2, 105). Formas occit. *redaia*, *redalha* (Mistral) significan 'segar por segunda vez'. Corominas señala bearn. *ar(re)dalha* 'cortar al redall' y este de *dalhà* 'guadañar'» (M. Agud eta A. Tovar 1989-1995: 909).

NEGU	UDA	URRI
<i>negu-aitzin</i> (OEH) <i>negu-antz</i> (OEH) <i>negule(i)n</i> (OEH)	<i>udaizken</i> (OEH) <i>uda-asken</i> (OEH) <i>udaraitzen</i> (OEH) <i>udatzen</i> (OEH) <i>udagoen</i> (OEH) <i>udagoien</i> (OEH) <i>udazken</i> (OEH-EH) <i>udazken-parte</i> (OEH) <i>udeazken</i> (OEH)	<i>urriaro</i> (OEH) <i>urriero</i> (OEH) <i>urrieta</i> (OEH)

6. taulan ikus daitekeenez, euskara batuan *udazken* nagusitu bada ere, hau da, *udari* loturikoa, *negua* oinarritzat dutenak ez dira bazter uztekoak. Horrek hiztunen zalantza aditzera ematen du; batzuen adimen-begiak udarekin uztartuago ikusiko zuen, eta beste batzuenak neguarekin... Bi ikuspegi kontrajarrita dauzkagu: batetik, «ezezkorra» litzatekeena, neguaren aurrerapentzat hartzen baita (*aitzin*, *antz*, *lehen*); eta bestetik, «baiezkorra» dena, udaren luzatzetzat jotzen delako (*atzen*, *goen*, *azken*). Hitz horiek nondik jasorik dauden (OEH) aztertuko da, hitz-elkarketok sorrarazterakoan, ba ote du tokian tokiko mikroklimak zerikusirik? Ikus dezagun...

7. Taula. *Negu* hitza, udazkenari lotua

<i>negu-aitzin</i>	NEGU-AITZIN. (L, BN, S <i>ap. Lh.</i>).
<i>negu-antz</i>	NEGU-ANTZ. b) «(V, AN), <i>traza de invierno</i> » A.
<i>negu-le(i)n</i>	NEGU-LEHEN. a) (AN, L- <i>ain ap. A</i> ; <i>negu-lein Sal, R ap. A</i>).

Negu-aitzin hitz-elkarketa Ipar Euskal Herriko euskalkietatik jasota dago, eta bortu aldeko klima gogorra da, baina gainerako eskualdeetan ez da hain zakarra, euritsua eta epela baino; beraz, ez dirudi eguraldiari zor zaionik hitz horren sorrera, baizik eta euskal hiztunaren adimen-begiaren oharrenari: adimen-begiak udazkena neguaren aurrerapena dela hautemango zuen eta halakoxea izena ere jarri. *Negu-lehen* hitzari dagokionez, Tolosa aldean bil-

du zuen Azkuek, eta hango eguraldia ez da biziki gogorra; beraz, *negu-aitzin* elkarketari buruz aipatutakoak ere balio du hitz horretarako: adimen-begiak neguarekiko joera sumatu du. Dena den, *negu-lehen* terminoa neguaren hasierari deitzeko, beste euskalki batzuetan ere erabili izan da (OEH: AN, L-ain ap. A; *negu-lein* Sal, R ap. A). Eskualde horietako mikroklimak desberdin samarrak dira; adibidez, ez dute klima bera Ainhoa harriak eta Piriñoetako haranek. Hortaz, euskal hiztunaren adimen-begiak batera edo bestera jokatu izan du zein eskualdetan den.

8. Taula. Uda hitza, udazkenari lotua

udaraitzen	<i>udaraitzen</i> . (G-to ap. A). Otoño. v. <i>udazken</i> .
udatzen	<i>udatzen</i> . (V-ger-och-m-gip, G-to-nav, AN-larr-araq; Lar, Añ, H), <i>uda-atzen</i> (V gip). Ref.: A; Ond Bac 403; Echaide Nav 69; Iz To (<i>udara</i>); Elexp Berg (<i>udazken</i>).
udagoen udagoien	<i>udagoien</i> . (V-ger-ple-oroz-gip; Añ (V), Iz 85v, Zam Voc), <i>udagoen</i> , <i>udaguen</i> (V-m), <i>uragoien</i> . Ref.: A; Holmer ApuntV;Vill (<i>comunicación personal</i>).
udazken uda-azken uda-asken udaižken	(V-m-gip, G-azp-bet-nav, AN-larr-5vill-ulz, L; Lar, Añ, Iz 85v, Lecl, Dv, H, Zam Voc (G)), <i>uda azken</i> (V-gip, AN-gip-5vill, S; VocCB, Dv), <i>uda-asken</i> (ü-Foix), <i>udaižken</i> (G-nav), <i>udeazken</i> . Ref.: A; Lh (<i>üda-azken</i>); Echaide Nav 69; Iz Als (<i>udaižkena</i>); Etxba Eib (<i>uda-azkena</i>); Gktx Loliola (<i>uso-pasa</i>); Elexp Berg.

Askoz gehiago dira udarekin zerikusia duten terminoak. Hasieran, hitz-elkarketak izango ziratekeen, baina, azkenik, lexikalizatu eta hitz soil bihurtuko ziratekeen. Bi multzotan bana daitezke corpusetatik ateratako hitzok: batetik, udaren bukaeraren ingurukoak, *-azken* edo *-atzen* osagaiez eraikitakoak, eta hamaikatxo aldaera daukatenak (*udaraitzen*, *udatzen*, *udazken*, *uda-azken*, *uda-asken* eta *udaižken*); eta bestetik, *-goen/-goien* osagaia dutenak (*udagoen* eta *udagoien*). Lehendabizikoak lineala ematen du, hau da, prozesu baten amaiera (*atzen*, *azken*) erakusten du; bigarrena, ordea, pentsa liteke goitik beherakoa dela, ez lineala, gorenera heltzen baita uda (*-goen/-goien*).

Bi kontzeptu horiek modu grafikoan azaleratuko bagenitu, honexetara irudikatuko genituzke:

- a) lineala [udazkena]
 (uda) ————— > UDAZKENA
- b) goitik beherakoa [udagoiena]
 UDAGOIENA
 ^
 ^
 ^
 ^
 (uda)

Nolanahi ere, biek bat egiten dute euskaldunen buru-iruditeriaren gune berean, abiapuntua desberdina izan arren: udaren bukaera edo muturra adierazi nahi dute.

Gainerako berbek nekazaritzarekin zerikusia dute: *errediall* > *arradail* maileguak, 7. oin-oharrean azaldu bezala, udazkeneko soroen bigarren belardiari lotua dagoela ematen du: *ihartzea* eta *urriari* lotutakoak udazkenaren hasieran gertatu ohi den eskasialdiari buruzkoak bide dira eta azkenik, *larrazken* berbak, dirudienez, azken larre edo landa adierazten du, esan nahi baita, balia daitekeen urteko azken larrea.

2.4 **Negua**

«Lau urtaroetan laugarrena eta hotzena, Ipar hemisferioan abenduko solstiziotik martxoko ekinokziora hedatzen dena» (EH).

Corpusetatik erdietsitako termino guztiak aintzakotzat harturik, bilduriko kontzeptuak honako hauek dira ordena alfabetikoz erakutsita: neguaren amaiera; neguaren antza; neguaren bihotza; neguaren garaia; neguaren hasiera; neguaren izendapena; neguaren solstizioa eta negu txarra.

Wilkinsen nozio orokorren arabera, honako sailkapen hau egiten da: izakiak, neguaren izendapena eta neguaren antza (existentzia); jarduera (izen-

dapenari atxikitakoa); kalitatea (kalitate konkretua); denbora (denboraren unea), garaia, aldiak eta solstizioa.

9. Taula. *Negua*: nozio espezifikokoak

Izakiak	Kantitatea	Kalitatea
[Negua: izendapena] <i>nego</i> (EHHA) <i>negu</i> (OEH) <i>negu-aro</i> / <i>negaro</i> (OEH) <i>negu-parte</i> (OEH) <i>negü</i> (EHHA) [Neguaren antza] <i>negu-antx</i> (OEH)		[Negu txarra] <i>negu beltz</i> (OEH-EH) <i>negu biluzi</i> (OEH) <i>negu gorri</i> (OEH-EH)
Jarduera	Denbora	Espazioa
[Izendapenari loturikoa] <i>negu(tu)</i> (OEH) <i>negu egin</i> (OEH)	[Neguaren aurreko garaia] <i>negu-aitzin</i> (OEH) [Neguaren garaia] <i>negu-alde</i> (OEH-EH) <i>negu-garai</i> (OEH) <i>negu-giro</i> (OEH) <i>negugo</i> (OEH) <i>negu-aldi</i> / <i>negutaldi</i> (OEH) <i>negute</i> (OEH-EH) [Neguaren aldiak] – Hasiera: <i>negu-aurren</i> (OEH) <i>negu-buru</i> (OEH-EH) <i>negu-lehen</i> (OEH)	

Jarduera	Denbora	Espazioa
	– Bihotza: <i>negu bete</i> (OEH) <i>negu-bihotz</i> (OEH) <i>negu-erdi</i> (OEH) <i>neguaren gerri-gerri</i> (OEH) <i>negu-hile</i> (OEH) <i>negu min</i> (OEH-EH) – Amaiera: <i>negu-azken</i> (OEH) <i>negu-buru</i> (OEH-EH) <i>negu-hondar</i> (OEH) [Solstizioa] <i>negu-buru</i> (OEH-EH) <i>negumega</i> (Lhande 1926) <i>negu-muga</i> (OEH)	

9. taulan begi-bistakoa da DENBORA nozioak hartzen dituela kontzeptu eta hitz gehien. Ez da batere harritzekoa, lehenengo eremu etnometeorologikoa DENBORA nozioari baitagokio; beraz, nahitaez oroz gainetik gailendu behar luke. Gainera, neguaren hiru aldiak betetzen dira: hasiera eta amaiera izendatzeko izenak logikoak badira ere, erdiko aldiari dagozkionak denborazkoak zein metaforikoak dira: metaforikoak, *bihotz*, *bete*, *gerri* eta *min*; denborazkoak, *erdi* eta *hile*, azken hau zalantzazkoa bada ere. *Neguburu* hitzak, berriz, hiru adiera dauzka: neguaren hasiera, neguaren amaiera eta solstizioa. Izendapenetan ahozko *nego* (EHHA: Aramaio, Beruete eta Igoa) eta *negü* (EHHA: Zuberoa) nabarmendu behar dira; gainerakoetan, *negu* da erabiliena. KALITATEA nozioari dagokionez, «negu txarra» kontzeptua azpimarratzekoa da: koloreak erabiliz adierazten da, *beltz* eta *gorri*, edo metafora baten bidez, *biluzi*. Metaforak lexiko berria sortzeko eragile behinenetarikoa bat da, bizi-bizia esparru etnometeorologikoan; adibidez, *ostadar*. Azkenik, KANTITATEA eta ESPAZIOA nozioek ez daukate terminorik: ez bide dago «negu-kantitaterik», ezta «negu-espaziorik» ere.

Negu hitzaren jatorria dela eta, batzuek *neguk* elurra esan nahi zuela defendatu dute, baina, itxura denez, ez da kausitu inguruko erromantzeetan *elur* → *negu* esanguraren aldaketarik:

Esanahiari dagokionez, ez dugu inguruko erromantzeetan ‘elur’ ← ‘negu’ esanahi aldaketaren lekukorik aurkitu (FEW 7, 156a-157b, NĪX; DECat 5, 918b-920a, NEU; DCECH 4, 227ab, NIEVE), baina hizk. indoeuroparretarako cf. Pokornyk dakarren *ǵhei-* erroa, ‘negu, elur’ esanahiarekin (s. v. 2. *ǵhei-* : *ǵhi-*). Bestalde, elurraren izen indoeuroparrek ere lotu izan da *negu* (cf. eslav. zah. *sněǵŭ*, etab.); proposamen hauetan guztietan, antz formal hutsaren gainean eraikiak gehienak, elurraren eta neguaren arteko identifikazioa arrazoitzen da (ik. Lafon 1948c: 84, besteak beste).

Larraine eta Santa Grazi arteko *Négumendy* mendiaren izenean *neguk* ‘elur’ esanahia izan behar zuela argudiatzen du Corominesek (DECat 5, 920a, 6. oh.), ezin baita “muntanya d’hivern” izan, mendia “urte osoan” bertan dagoelakoan edo; hor izango genuke, bere arabera, *neguk* inoiz ‘elur’ esanahia izan zuelako froga. Baina ez dirudi argudio sendoa denik: erraz azaltzen da pentsatuz ‘neguan erabiltzen den mendi’ dela (cf. *Negueyeta*, eta *Negusaroy*, goian; cf. halaber *negu-mutil*). Kontuan hartzekoa da, gainera, inguruko hainbat mendik elurra lehenago duketela, eta *Negümendi*, apal xamarra izanik (1.300 metro inguru), ez dela horregatik nabarmenduko.

Hitzaren osieran *egu* egon ote litekeen ere galdetu izan da (Knörr 2001: 408); baina *egun*, *eguraldi* eta halakoen aldean *neguk* ez du osagai hori hitzaren hasieran, eta *n-* zer litzatekeen ere ez dakigu.

(EHHE)

Beraz, *uda* berbaren gainean adostasuna ba omen dago, baina neguari buruz, kontuak ez daude batere garbi: ez bide da zilegi *negu* hitza *elur* berbaren esanahiarekin erkatzea, argudioak ahul-ahulak baitira. Halarik ere, *neguren* barrenean *egu osagaia egoteak zer pentsatu ematen du, hasierako *n-* horren ostean dagoen aztarna ilun samarra izanik ere.

3. Ondorioak

Urtaroen banakako azterketa egin bada ere, ikuspegi oso eta sendoa izango badugu, multzo berean sartu behar dira nozio orokor eta izendapen guztiak, ondorio nagusiak ateratzeko: begi-bistakoa da elkarrri eragiten diotela. Lau urte-sasoiek zalantzarik gabeko batasuna osatzen dute, bata bestearen menpe bizi dira.

Sarritan esan izan da antzinako euskaldunen adimenaren begiak bi urtaro baizik ez zituela ikusten, *negua* eta *uda*, eta horrelaxe dela ematen du corpusetatik ateratako izenei begiratuta. Bitzuok izango lirateke, hain zuzen ere, itxuraz «arbitrarioak». Gaur egun, oraindik ere, Ekuatorearen inguruko herrialdeetan batik bat, bi urtaro baino ez dira, *bustia* eta *lehorra*; aitzitik, Australiako zenbait herri aborigenek sei urtaro dituzte eta Txinan, esate baterako, neguko ekinokzioek eta udako solstizioek ez dute sasoiaren hasierarik adierazten, erdia baizik. Beste bi izendapen nagusiak ere, *udaberi* eta *udazken*, arbitrariotzat har litezke, euskaldunen adimen-begiak *uda* berba oinarritzat hartzen baitu, salbuespenak salbuespen; batetik, ikuspegi baiko-rra euskal hiztunena, *uda* beti eguzkiarekin eta beroarekin uztarturik egon da; bestetik, behinolako eguraldiaren isla izan litezke bi izendapen horiek, klimaren bilakaera nolakoa izan den jakitera emango luketenak.

Nozio orokorren eskema aplikaturik, IZAERA nozioa, jakina, guztiek daukatela ikusi dugu, eta *neguak* eta *udak* dute beren baitan nozio orokorrik gehien: IZAERA, KALITATEA, JARDUERA eta DENBORA. Bestalde, *udaberriak* dauka gutxien, IZAERA nozioa baino ez, eta berorrek dauka, hain zuzen ere, idoro den mailegu bakarra —formalki bederen—, *primadera*, eta horrek udaberriaren izaeraren berritasuna adierazten bide du; izan ere, beste urtaroez ez daukate horietariko mailegu formalik. Hala ere, baliteke mailegu kontzeptualen bat edukitzea. Gorago esan bezala, *negua* eta *uda* jatorrizko urtaroak izan direla ematen du, eta geroenean, Mendebaldeko zibilizaziora egindako «egokitzapenaren» bitartez, *udaberria* eta *udazkena* sortuak izan direla.

Neguari dagokionez, izendapen bakarra aurkitu da euskalki guztietan: *negu*. Eta ez dago beste izendapenik, ezta beste nozioetan ere. Ez dago ne-

kazaritzarekin zerikusia daukan ezer. Bitxia gertatzen da izenaren osaera **n-* + *-egu*, gorago aipatu den bezala. Bestalde, KALITATEA eta JARDUERA nozioak dauzkan sasoi bakarra da —udak ere badauka JARDUERA nozioa— eta, gainera, konnotazio negatibo samarrak, *negu beltza* eta *negu gorria*.

Negua eta uda jatorrizko sasoiak direlako beste froga bat, hauxe da: biek ala biek sasoiak hiru alditan banaturik daukate: hasiera, erdia/bihotza eta amaiera. Garbi dago euskaldunen adimenaren begiak bi aldi horiek bereizten zituela eta «berezko» udaberririk ez zegoenez gero, baliteke amaierakoa udaberriari egokitzea. Udak berdin-berdin egiten du, horrek ere hiru aldi ditu eta.

Udaberria dela eta, nozioetan IZAKIAK eta DENBORA baizik ez dauzkala bere baitan ikusi dugu. IZAKIAK nozioa bi multzotan bana daitezke: ustez *belar* izenari loturikoak eta *uda* izendunak. Beste bi izendapen geratzen dira: alde batetik, *eralora* eta beste aldetik, aipaturiko *primadera* mailegua. *Belar*-dun izenek nekazaritzarekin uztartuak dirudite, oker handirik gabe, hasi ere, udaberriari hasten da-eta belarra hazten eta gurintzen. Beste eratorpenak ere badira: *uda* + *berri*, *uda* + *has(i)/lehen...* Halandaze, euskal hiztunak udaberria nolabaiteko udatzat jotzen du, ez da inondik inora, izenen arabera, jakina, neguaren jarraipena. Ildo horretatik, gogora ekar dezagun bildutako atsotitz batek dioena: «Udaberria, odol berria».

Uda da «berezko» bigarren urte-sasoiak, ez dago zalantza-izpirik ere, izendapen bakarra baita euskalkietan: *uda(ra)*. Neguak bezalaxe, hiru aldi bereizten ditu udak ere: hasiera, erdia/bihotza eta amaiera. Eta, agian, udaren «amaiera» horretatik eratorria izango da gaur egungo udazkenari esateko *udazken* izendapena bera ere.

Azken urtaroa udazkena da, eta izen gehienek udarekin dute zerikusirik, baina batzuek neguarekin ere bai. Adibidez, *negu-aitzin*, *neguantz*, *negu-lehen*. Beste izen batzuek nekazaritzari loturikoak dira: *ihartze*, *larrazken*. Eta beste batzuek, *urri* hilabetearekin edo «urritasuna» kontzeptuarekin zerikusia dutela dirudi, hauek ere nolabait nekazaritzarekin uztartuta: *urriaro* eta *urrieta*. Urtaro horretan beste nozio orokor bat ageri da, *denbora*, udazkeneko soroen bigarren belardia izendatzeko. Izen horietariko bat ere, *erradiall* > *arradail*, sasoiari esateko erabiltzen da.

Hori guztia azterturik, ondorio batzuk atera daitezke:

- i) Aipatu bezala, jatorrizko urtaroak bi bide dira, munduko hainbat bazterretan bezalaxe: *negua* eta *uda*. *Udaberria* eta *udazkena* udaren inguruan sortu izan dira, salbuespenak salbuespen.
- ii) Nekazaritzak berebiziko garrantzia dauka izenen sorreran, eta horrek antzinako baserriari loturiko gizartearen berri ematen digu. Gogora ditzagun *bedats*, *ihartze* eta *larrazken* izendapenak.
- iii) Antza denez, bi mailegu besterik ez dago: *erradiall* > *arradail* eta *primadera* (aldaerak ere bai). Hala ere, mailegu semantikoak gehiago izan litezke, hots, itxuraz ez, baina, bai, adieraziz; adibidez, *udaberri* eta horren inguruko hitz elkartuak (*primavera* hitzak latinez ‘lehendabiziko uda’ esan nahi duela eta, horrek zerikusia izan lezake *udaberri* eta horren kideko hitzak sortzean). Bada beste mailegu bat, *autono*, bakana eta horregatik sailkapenera batu ere egin ez dena: udazkenari deitzeko barik, irailari esateko erabilia (Getxon jaso zuen Azkuek, eta ikertzeko dago egun Getxoko hiztunek erabiltzen dutenetz).
- iv) Nozio orokorre dagokienez, IZAKIAK nozioa erabiltzen da gehien: ageri-agerikoa da izendapen hutsek daukatela garrantzirik handiena. Izakien ondoren, DENBORA nozio orokorra ere erabili izan dute erruz hiztunek; *negua* dela eta, askoz gehiago dira denborari loturikoak, izakiei dagozkienak baino. Nekazaritza-gizartearen zantzuak eta negu luzea bizi izan beharrak eragindakoak ditugu horren erantzule, zalanztarik gabe. Ez KANTITATEA, ez ESPAZIOA nozio orokorrik ez dago; eta KALITATE eta JARDUERA nozioei buruzkoak ere gutxi dira.

Azkenik, azpimarratu nahi da, euskal hiztunen adimen-begia inguruaren eta kulturaren beharrianetara egokituz joan dela urtaroei buruzko lexikoa sortzen: erarik sinpleenetik —bi izendapen eta ziurrenik IZAKIAK nozio orokorra baino ez zutela— era konplexuagora jauzi eginda —lau izendapen eta lau nozio orokor, hau da, IZAKIAK, KALITATEA, JARDUERA eta DENBORA, dituztela—. Izendapenez gain, urtaroen gaineko zahar-hitzak edo atsotitzak ere azter litezke ondoriook osatzeko eta sendotzeko asmoz; berbarako, Goizon Garateren *Atsotitzak* (1998) bildumak neguari buruz 34 esaera zahar dakartza eta, udaberriari eta udazkenari buruz, 23. Horrelako ahozko lite-

ratura-lanetan, ez bairik gabe, euskaldunen adimen-begiak ezin ederkiago adierazita dauka bere mundu-ikuskerara.

Bibliografia

AGUD, Manuel eta Antonio Tovar (1988-1994). *Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca*, I-XXI, ASJU 22 (1), 23 (2 eta 3), 24 (1, 2, eta 3), 25 (1, 2 eta 3), 26 (1, 2 eta 3), 27 (1, 2 eta 3) eta 28 (1, 2, eta 3).

AZKUE, Resurrección María (1905-1906). *Diccionario vasco-español-francés* (DVEF). Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.

BIGOT, Margot (2010). «Apuntes de lingüística antropológica». (Facultad de Humanidades y Artes de la Universidad Nacional de Rosario, Argentina). (Argitalpen digitala).

Eskuragarri: [<http://hdl.handle.net/2133/1367>].

CARO BAROJA, Julio (1984). *Sobre la religión antigua y el calendario del Pueblo Vasco*. Donostia: Txertoa Argitaletxea.

CARDONA, Giorgio Raimondo (1976). *Introduzione all'etnolinguistica*. Bolonia: Il Mulino.

CIRLOT, Juan Eduardo (1988). *Diccionario de símbolos*. Barcelona: Nueva Colección Labor.

CASADO VELARDE, Manuel (1991). *Lenguaje y cultura. La etnolingüística*. Madril: Síntesis.

COSERIU, Eugeniu (1981). «La socio- y la etno-lingüística: sus fundamentos y sus tareas», *Anuario de Letras* XIX, 1981: 5-30.

DIÉGUEZ, Kepa (2008). *Eguraldia eta kultura euskaldunen artean*. Donostia: Gaiak.

——— (2021). *Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa*. [Doktorego-tesia (UPV/EHU)].

Eskuragarri: [<https://addi.ehu.es/handle/10810/536666>].

——— (2022). «Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa: kultura eta kognizioa», ASJU 56, 2022: 271-299.

DURANTI, Alessandro (2000). *Antropología lingüística*. Cambridge: Cambridge University Press.

ETXEBARRIA, Jose María (2012). «Etnolinguistika: izen berria, eduki zaharra», *Euskonews* 612 (2012-02-10 / 2012-02-17).

Eskuragarri: [<https://www.euskonews.eus/0612zkb/gaia61202eu.html>].

ETXEBARRIA AUESTA, Juan Manuel (1991). *Zeberio haraneko euskeraren azterketa etnolinguistikoa*. Zornotza (Bizkaia): Ibaizabal Argitaletxea. [Doktorego-tesia (Deustuko Unibertsitatea)].

——— (1995). *Gorbeia inguruko etno-ipu in eta esaundak I*. Bilbo: Labayru Ikastegia.

——— (2003). *Euskal urtea, ohituraz bete*. Zornotza (Bizkaia): Ibaizabal Argitaletxea.

——— (2016). *Gorbeia inguruko etno-ipu in eta esaundak II*. Bilbo: Euskaltzaindia eta Deustuko Unibertsitatea.

EUSKALTZAINDIA. *Orotariko Euskal Hiztegia*.

Eskuragarri: [https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=bilaketa&Itemid=1694&lang=eu].

——— *Euskaltzaindiaren Hiztegia*.

Eskuragarri: [https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_hiztegiانبilatu&task=hasiera&Itemid=1693&lang=eu].

——— *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*.

Eskuragarri: [https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_ehha&Itemid=466&lang=eu&layout].

FERNÁNDEZ GUIZZETTI, Germán (1957). «La etnolingüística: del mundo del idioma al mundo de la cultura», *Revista de Antropología* 5 (1), 1957: 75-93.

GARATE, Gotzon (1998). 27.173. *Atsotitzak. Refranes. Proverbs. Proverbia*. Bilbo: Mensajero.

Eskuragarri: [<http://www.ametza.com/bbk/htdocs/garate.htm>].

GARVIN, Paul eta LASTRA DE SUÁREZ, Yolanda (1974). *Antología de estudios y sociolingüística*. Mexiko (D.F.): Universidad Nacional Autónoma de México eta Instituto de Investigaciones Antropológicas.

LAKARRA, Joseba Andoni (zuz.) (2019). *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa (EHHE-200)*, J. Manterola (koord.). Bilbo: Euskaltzaindia.

LANDERRECHE, Martin eta beste (1877-1936): *Fedearen propagacioneco urtecaria edo fedearen propagacioneco berriac urteca ematen dituenena*. (1877tik 1936ra arte argitaratutako aldizkaria). Baiona: E. Lasserre.

MARTIN CAMACHO, Juan Carlos (2016): «Hacia una caracterización de una disciplina lingüística (casi) olvidada: la etnolingüística», *ELUA* 30, 2016: 181-212.

MITXELENA, Koldo (1972/2011): «Lengua y cultura», in *Obras Completas. Lingüística General II*, ASJUren Gehigarriak bilduma, 55. zenbakia. Bilbo: UPV/EHU: 81-108.

MORANT MARCO, Ricard eta PEÑARROYA, Miquel (1996). *Llenguatge i cultura. Per a una ecologia lingüística*. Valentzia: Universitat de València

——— eta DÍAZ ROJO, José Antonio (2005). *Etnolingüística*. Eskuragarri: [<http://www.liceus.com>].

MURDOCK, George Peter, FORD, Clellan S., HUDSON, Alfred, KENNEDY, Raymond, SIMMONS, Leo eta WHITING, John W. M. (1987-2000). *Outline of cultural materials*. New Haven (Connecticut): Human Relations Area Files.

PALMER, Gary B (1996): *Towards a theory of cultural linguistics*. Austin: University of Texas Press. (Gaztelaniazko argitalpena, 2000: *Lingüística cultural*. Madril: Alianza Editorial).

POTTIER, Berbard (1970): *Lingüística moderna y filología hispánica*. Madril: Gredos.

WILKINS, David (1976). *Notional syllabuses: A taxonomy and its relevance to foreign language curriculum development*. Londres, Oxford: University Press.

ZABALA, Pello (2000): *Naturaren mintzoa*. Donostia: Alberdania.

Laburdurak

EH: *Euskaltzaindiaren Hiztegia*.

EHHA: *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*.

FP: *Fedearen propagacioneco urtecaria edo fedearen propagacioneco berriac urteca ematen dituenena*.

OEH: *Orotariko Euskal Hiztegia*.